

redined

red de bases de datos
de información educativa

<http://www.redined.mec.es/>

TEXTO BILINGÜE

1ª parte: Versión en lengua española

TEXT BILINGÜE

 2a part: Versió en llengua catalana

Palabras clave

deporte, actividad física, intereses, actitudes, ciegos, deficientes visuales

Intereses y actitudes de las personas ciegas o con deficiencia visual por la actividad físico-deportiva, según la edad y el sexo

▪ **ALICIA SANTANA RODRÍGUEZ**

Doctora en Psicopedagogía.
Facultad de Ciencias de la Actividad Física y el Deporte.
Las Palmas de Gran Canaria

▪ **FÉLIX GUILLÉN GARCÍA**

Doctor en Psicología.
Centro Superior de Formación del Profesorado.
Las Palmas de Gran Canaria

Abstract

In the present study we analyse the interest and attitudes towards sport, with a sample of visually handicapped subjects in Gran Canaria. We worked with 130 subjects (79 men and 51 women) between the ages of 6 and 55. An "ad hoc" questionnaire was elaborated which included aspects such as the interest of sport, the sports the subjects liked the most, the level of either past or present sport practice, the different sports practised and those sports the subjects were most interested in. Also there were questions related to the sports they would like to practice and the sports they think they could practice. The analyses done have also taken into consideration the differences derived from age and sex. The results show the interest of the visually handicapped both in the sport and in the practice of it, contrary to what was thought. The interest is not the same in men and women of different ages. Specially, with regard to age, the younger they are the greater the interest they have.

Key words

sport, physical activity, interest, attitudes, blind, visual handicapped

Resumen

En el presente estudio se analizan los intereses y actitudes hacia el deporte, en una muestra representativa de las personas con deficiencia visual en Gran Canaria.

En él participaron 130 sujetos (79 hombres y 51 mujeres) entre 6 y 55 años. Se utilizó para ello un cuestionario elaborado *ad hoc* en el que se recogían entre otros aspectos el interés por el deporte, los deportes que más les gustan, el nivel de práctica deportiva, pasada o presente, los deportes practicados y los que les interesan. Se consideraba, igualmente, los que les gustaría practicar y los que creen poder practicar.

Los análisis realizados han atendido también a las posibles diferencias según la edad y sexo de los sujetos.

Los resultados indican el gran interés existente, incluso el nivel elevado de práctica deportiva, a pensar de lo que pudiera pensarse. Asimismo los intereses presentan ciertas diferencias atendiendo tanto a la edad como al sexo de los sujetos. Concretamente, con respecto a la edad, encontramos que los de menos edad presentan un mayor interés.

Introducción

Los trabajos o investigaciones realizados sobre la población de personas con deficiencia visual y ciega, sin ser tan abundantes como el tratamiento dado a otros aspectos de la Psicología, al menos presenta un número relativamente amplio. Sin embargo, al relacionarlo con la actividad física y el deporte, estos estudios sí que resultan claramente escasos. Concretamente en nuestro país, los estudios generales sobre esta temática son nulos, no obstante existen unos pocos estudios, publicados hasta la fecha, que se ciñen a aspectos muy parciales del ámbito deportivo, aunque dejando abiertas grandes lagunas en este ámbito.

Una revisión realizada por Zubiaur (2001), de lo publicado en las principales revistas, sobre el tema destaca la escasa cantidad de trabajos que hace referencia a intervenciones de todo tipo con personas ciegas o con deficiencia visual, ya que sólo alcanzan el 16% de los realizados sobre poblaciones especiales lo que estaría indicando a su vez la poca atención que se le ha dedicado, por parte de los investigadores y profesionales del área, a este ámbito concreto incluso en relación con las otras deficiencias.

Los trabajos publicados hasta la fecha inciden entre otras cuestiones en estudiar los intereses deportivos de niños ciegos y deficientes visuales (por ej., Azaryan, 1982; Kulicheva, 1972). Aspectos este que consideramos prioritario, ya que mientras en España, existen estudios que reflejan los niveles de participación deportiva de la población española o de interés por el deporte como los realizados por García Ferrando (1991, 1997), no ocurre lo mismo con las denominadas poblaciones especiales, o lo que es lo mismo de sujetos que presentan algún tipo de deficiencia y, más concretamente, los realizados con personas con ceguera o deficiencia visual. Esto da lugar a que no se sepa con certeza que está ocurriendo en nuestro país al respecto. Las únicas excepciones a estos estudios son los realizados por Pérez Córdoba, Caracuel y Morilla (1999) sobre el interés y práctica deportiva de jóvenes con minusvalías físicas, psíquicas y sensoriales en la provincia de Sevilla o el realizado por Santana (1998) sobre la población deficiente visual y ciega de Gran Canaria.

Otro gran bloque de trabajos enfatiza los programas de intervención en este tipo de población. Estos programas van desde los que reflejan instrucciones y orientaciones que se deben ofrecer para la enseñanza de la educación física (Pringle y Winthers, 1974; Lieberman, 1974), a los que inciden en el tipo de actividades a realizar y formas de desarrollarlos (Kulicheva, 1972; Case, 1966) o el uso de instrumentos de ayuda para las clases de Educación Física (Semenov, 1982). También se comparan los efectos de programas tradicionales frente a programas específicos en cuanto a su calidad terapéutica (Semenov, 1986). Otra vertiente dentro de esta tendencia es la de elaboración programas específicos de iniciación a distintos deportes, como la vela (Cylke, 1990).

En nuestro país este tipo de estudio se refieren a programas dirigidos a la formación de profesionales que trabajan o podrían llegar a trabajar con personas ciegas dentro del ámbito de la actividad física y el deporte como es el realizado por Armas y Avero (1999) que presentan un programa dirigido a profesores de Educación Física, para su posterior trabajo con niños ciegos. También encontramos programas dirigidos a alum-

nos de Facultades de Ciencias de la Actividad Física y el Deporte o INEF, como el realizado por Santana, Guillén y Rodríguez (1996) que implica además de la formación, aspectos de intervención e investigación, o los desarrollados por Alejandro y Gallego (1999) o por Cruz y Santana (1995) que utilizan metodologías concretas de rehabilitación básica, este último resultado de la colaboración entre la ONCE y la FCCAFD.

Otra línea se refiere a los intereses, actitudes y percepción de la práctica deportiva de forma general o en aspectos particulares de la misma, en este sentido Rainbolt y Sherrill (1985) y Sherrill, Pope y Arnhold (1986) intentan identificar, entre otras cuestiones, las personas ciegas proclives a participar en competiciones deportivas, en función de variables como atributos personales, experiencias competitivas previas y nivel de entrenamiento. También han sido analizadas las actitudes de atletas de elite con alguna deficiencia hacia otros deportistas que presentan deficiencias pero de otro tipo (Mastro, Burton, Rosendahl y Sherrill, 1996). Desde un punto de vista comparativo se ha estudiado la valoración que hacen de la práctica deportiva los sujetos con deficiencia visual frente a los "normales". A este respecto, los deficientes visuales valoran más la cooperación, el iniciarse en un deporte o el iniciarse en un buen lugar (Barnett, Merriman y Lupo, 1993).

Otro grupo de trabajos se ha centrado en identificar la relación entre ceguera y ejecución (Makris *et al.*, 1993). En este sentido destacar el estudio realizado por McGuffin, French y Mastro (1990) que usan diversas técnicas en la búsqueda de un mayor rendimiento en velocidad o el estudio de Reid, French y Shultz (1977) en el que analizan la influencia que ejerce el auditorio en la mejora del rendimiento. Los estudios que revisan algunos de los probables beneficios que proporciona a las personas ciegas el deporte conforman otra línea de actuación, en esa sentido se manifiesta Stewart (1981) al señalar que los beneficios son de orden emocional, social y psicológico.

Valliant, Bezzubyk, Daley y Asu (1985) indican igualmente que se puede mejorar el funcionamiento psicosocial a través de la participación en competiciones atléticas.

Estos autores encontraron al evaluar la autoestima y el locus de control de personas con deficiencias –deportistas ciegos, en silla de rueda, amputados y con parálisis cerebral–, que los atletas con deficiencias tienen más alta autoestima que los no atletas, así como una mayor satisfacción por la vida y felicidad, entre otras cuestiones. También se resaltan los beneficios para la autoconfianza (Sonka y Bina, 1978).

En nuestro país los escasos estudios se han centrado en la adaptación personal y social de estas personas y su relación con la práctica deportiva (Santana, 1999), la percepción de bienestar psicológico producido por la actividad física y deportiva (Santana y Guillén, 1999) o los realizados sobre beneficios físicos y psíquicos, en general, producidos por un programa de actividad física (Chinchilla y Chacón, 1999; Sánchez y cols., 1999)

Por ello, y en un intento de profundizar en esta parcela, hemos considerado oportuno analizar, en primer lugar y fundamentalmente, las lecturas que hacen estas personas de la actividad física y deportiva y su práctica. Con esta investigación en particular pretendemos básicamente analizar cuáles son los intereses y expectativas de los ciegos y deficientes visuales sobre el ejercicio físico y el deporte.

Método

Sujetos

La muestra está conformada por 130 sujetos siendo representativos de las distintas delegaciones de Gran Canaria. Por sexo, la distribución es de 79 varones y 51 mujeres, con edades que oscilan entre los 6 y los 55 años, siendo la media de 26,5 años, de los que el 73,9% es deficiente visual parcial y el 26,2%, ciegos totales, como queda reflejado en los datos de la *tabla 1*.

Tabla 1.
Muestra de sujetos según edad, sexo y tipo de deficiencia.

EDAD (años)	VARÓN	MUJER	TOTAL	PARCIAL
6-15	19	10	8	21
16-25	27	11	7	31
26-35	20	16	9	27
36-55	13	14	10	17
N = 131	79	51	34	96

Instrumento

Se utilizó un cuestionario elaborado “ad hoc” de intereses y expectativas sobre la actividad física y el deporte. El cuestionario esta dividido en cuatro bloques, de los que se han tomado para la presente exposición dos de ellos. Un primer bloque en donde se

Tabla 2.

Gusto por el deporte.

LE GUSTA EL DEPORTE	PORCENTAJE
Nada	7,7
Algo	26,2
Mucho	66,2

Tabla 3.

Deportes que más gustan a los ciegos.

DEPORTE	PORCENTAJE
Fútbol	50,8
Natación	39,2
Baloncesto	26,2
Atletismo	16,9
Ciclismo	16,2
Tenis	10,8
Artes Marciales	8,5
Voleibol	7,7
Balonmano	6,9
Gimnasia	6,9
Otros	33,1
Ninguno	3,1
NS/NC	4,6

Tabla 4.

¿Ha practicado deporte?

HA PRACTICADO	PORCENTAJE
SÍ	82,3
NO	17,7

pedía a los sujetos que aportaran una serie de datos personales que hacían referencia a la edad, sexo, momento de aparición de la deficiencia y tipo de deficiencia del sujeto; un segundo bloque conformado por preguntas relacionadas con el interés por la actividad físico-deportiva y su nivel de práctica. El cuestionario aunque de carácter eminentemente cualitativo contiene algunas preguntas cerradas, que ofrecen 2 ó 3 alternativas prefijadas. Los otros dos bloques y que no se trataron en este momento se refieren, por un lado, a los motivos por los que han practicado o no deporte y, en caso de haberlo dejado las causas del abandono y, por otro, a las aportaciones tanto personales como sociales que les reporta la práctica deportiva.

Procedimiento

La selección de la muestra se hizo partiendo del censo existente de afiliados de la ONCE, seleccionando los sujetos entre 6 y 55 años y posteriormente a aquellos que no tenían deficiencias añadidas o plurideficiencias. Paralelamente, se formó a alumnos de la FCAFD y se les preparó en recogida de datos, ya que el cuestionario se administró de forma individual y en el domicilio del sujeto.

Tratamiento de datos

Se realizaron análisis descriptivos de frecuencias y porcentajes general para cada pregunta, así como por sexo, edad y tipo de deficiencia. Igualmente se realizaron medidas de tendencia central (medias y desviaciones típicas). En cuanto a análisis comparativos, se calcularon las diferencias de Medias (utilizando como estadístico de contraste la t-Student), para la comparación de las distintas variables que implica a dos valores o grupos. En el caso de la variable edad, que implica cuatro valores o grupos, se realizó un análisis de varianza (ANOVA) a fin de poder comparar simultáneamente los grupos. Por último, se obtuvo la diferencia de porcentajes (Ji-cuadrado) de los valores de los distintos items en relación con las variables referenciales (sexo, edad, origen y tipo de deficiencia).

Resultados

Resultados generales

Respecto al interés de la población ciega y con deficiencia visual por el deporte (tabla 2)

La literatura existente parece sugerir que los ciegos pueden tener menor interés por el deporte producto de su deficiencia, y en su caso el interés que pudieran mostrar hacia las especialidades deportivas sería diferente. Sin embargo, observamos (tabla n.º 2) que esta población está interesada por el deporte en un alto porcentaje ya que, sólo el 7,7% señala que no le gusta nada el deporte, mientras que el 26,2% indicó que le gusta algo y, el 66,2% dijo que le gusta mucho. Estos datos indican que dos tercios de estas personas se encuentran muy interesadas por el deporte, siendo muy baja la proporción de personas que no muestran ningún interés.

Respecto a los deportes que más gustan a las personas ciegas y con deficiencia visual (tabla 3)

Los deportes que más gustan a los sujetos es el fútbol siendo elegido por más de la mitad de los sujetos estudiados (50,8%), seguido por la natación con un porcentaje de algo más de la tercera parte de la población (39,2%), el baloncesto con un porcentaje equivalente a la cuarta parte (26,2%), atletismo (16,9%), ciclismo (16,2%), tenis (10,8%), artes marciales (8,5%), voleibol (7,7%), balonmano y gimnasia (6,9%). Como se observa el deporte rey por excelencia, el fútbol, es el más demandado por los sujetos, igual que ocurre con la natación o el baloncesto que también son deportes muy aceptados por la población en general. Algunos deportes minoritarios e incluso específicos de la población ciega y/o deficiente visual, como puede ser el goal-ball han tenido una demanda muy baja.

Respecto al nivel de práctica deportiva de la población ciega y deficiente visual (tabla 4)

Respecto a haber practicado deporte, el 17,7% no lo ha practicado nunca mientras que, el 82,3% señala haberlo hecho. Considerando estos datos, se puede decir que un gran porcentaje de los deficientes visuales y/o ciegos ha practicado deporte, sien-

do menos de la cuarta parte de esta población la que nunca ha practicado ningún tipo de actividad físico-deportiva. Por tanto, se aprecia que los sujetos, en su mayoría, alguna vez han estado en contacto con el deporte de forma práctica, ya sea en la actualidad o con anterioridad, aunque el nivel de práctica no ha sido cuantificado, pudiendo ser ésta por un breve o largo período de tiempo, de forma intensa o más ligera... En cualquier caso nuestra intención no ha sido estudiar el nivel de práctica deportiva, sino el contacto que pudieran tener con el mundo deportivo y/o de la actividad física.

Respecto a los deportes practicados por la población ciega (tabla 5)

Refiriéndonos al tipo de deportes que practican o han practicado los ciegos y deficientes visuales con mayor frecuencia, los datos señalan que el deporte más practicado es el fútbol, seguido de la natación, el baloncesto y el atletismo, como se aprecia, todos ellos superan un porcentaje de incidencia superior al 20%. Con porcentajes inferiores a esta cifra aparecen la gimnasia, el ciclismo, balonmano y voleibol, las artes marciales y el tenis. En porcentajes inferiores al 5% aparecen deportes como senderismo, hípica, goal ball, que por su baja frecuencia hemos agrupado en la categoría, "otros". Se observa de nuevo que es el fútbol el deporte que ocupa el primer lugar en cuanto a práctica se refiere, seguido de las modalidades de natación, baloncesto y atletismo, existiendo coincidencia de los que gustan y los que se practican.

Nivel de práctica deportiva de la población ciega (tabla 6)

A pesar de existir un alto porcentaje de sujetos que manifiestan haber practicado deporte, la mayoría de ellos han dejado de practicarlo (56,1%), continuando con dicha práctica tan sólo un 43,9%. En cuanto a los motivos que llevaron al abandono, dos de ellos destacan sobre los demás: la falta de tiempo (31,17%) y, la propia deficiencia (16,88%).

Respecto a si les gustase practicar algún deporte

Del grupo de sujetos que nunca han practicado deportes podemos destacar que a casi la mitad de ellos les gustaría practicar al-

gún deporte, manteniéndose la otra mitad en una postura de total desinterés.

Respecto a los deportes que desearían practicar (tabla 7)

Los principales deportes que les gustaría practicar a aquellos que nunca lo han hecho son: natación, fútbol, baloncesto y tenis. Con un porcentaje inferior al 10%, se encontrarían otros deportes como el balonmano, gimnasia, artes marciales, ciclismo y atletismo. Se puede apreciar que la totalidad de los deportes que les gustaría practicar a los deficientes visuales, que nunca antes lo habían hecho, son los mismos que practican el resto de los sujetos, aunque no todos los señalados pueden ser practicados por los ciegos totales como ocurre con el baloncesto o el tenis, sin embargo parece que no constituye un problema para los sujetos con una deficiencia visual parcial. En cualquier caso, la mayoría de los deportes que mencionan podrían practicarlos incluso presentando una deficiencia visual total.

Respecto a los deportes que creen poder practicar (tabla 8)

En cuanto a cuáles cree que son los deportes que podría practicar, los sujetos opinan que el principal deporte es la na-

Tabla 5.
Deportes practicados por la población ciega.

DEPORTE	PORCENTAJE
Fútbol	35,4
Natación	30,0
Baloncesto	22,3
Atletismo	22,3
Gimnasia	14,6
Ciclismo	7,7
Balonmano	7,7
Voleibol	7,7
Artes marciales	6,9
Tenis	6,2
Otros	23,1

Tabla 6.
Nivel de práctica y deseo de practicar deporte.

	PRACTICA	PRACTICARÍA
Sí	43,9 % (47)	47,8 % (11)
No	56,1 % (60)	52,1 % (12)

Tabla 7.
Deportes que les gustaría practicar.

DEPORTE	% y FR.
Natación	18,64 % (11)
Fútbol	13,56 % (8)
Baloncesto	11,86 % (7)
Tenis	10,17 % (6)
Balonmano	8,47 % (5)
Gimnasia	6,78 % (4)
Artes marciales	6,78 % (4)
Ciclismo	5,08 % (3)
Atletismo	5,08 % (3)
Otros	10,17 % (6)
Ninguno	3,39 % (2)

Tabla 8.
Deportes que creen podrían practicar.

DEPORTE	% y FR.
Natación	56,9 % (74)
Fútbol	50,0 % (65)
Atletismo	45,4 % (59)
Gimnasia	42,3 % (55)
Baloncesto	40,0 % (52)
Ciclismo	38,5 % (50)
Tenis	34,6 % (45)
Artes marciales	33,8 % (44)
Balonmano	33,8 % (44)
Otros	43,8 % (57)
Ninguno	6,9 % (9)
NS / NC	6,9 % (9)

Tabla 9.

¿Te gusta el deporte? (por grupos de edad).

GRUPOS DE EDAD		X	NIVEL DE SIGNIFICACIÓN n	GRUPOS DE EDAD			
				4.º	3.º	2.º	1.º
1.º	6-15	2,86	.0006	*	*		
2.º	16-25	2,71		*			
3.º	26-35	2,50					
4.º	36-55	2,22					

Tabla 10.

¿Te gusta el deporte? (por sexo).

SEXO	X	t	NIVEL DE SIGNIFICACIÓN
Mujeres	2,43	-2,16	.034
Hombres	2,68		

Tabla 11.

EDAD	X	NS	FÚTBOL				BALONCESTO				ATLETISMO						
			GRUPOS DE EDAD				GRUPOS DE EDAD				GRUPOS DE EDAD						
			4.º	3.º	2.º	1.º	X	NS	4.º	3.º	2.º	1.º	X	NS	4.º	3.º	2.º
1.º	6-15	.65		*			.41		*	*			.06				
2.º	16-25	.60	.031	*			.34	.023					.28	.047	*		*
3.º	26-35	.44					.13					.19					
4.º	36-55	.33					.14					.07					

tación, seguido del fútbol, del atletismo y de la gimnasia. En menor porcentaje, aunque nada despreciable, se encuentran el baloncesto, ciclismo, tenis, artes marciales y balonmano.

En líneas generales, podemos señalar que no existen grandes diferencias entre los deportes que practican los deficientes visuales y/o ciegos, los que les gustaría practicar y los deportes que creen poder practicar.

Resultados comparativos según sexo y edad

Relativo al interés y/o al gusto por el deporte (tabla 9)

Con respecto a sí le gusta o no el deporte, encontramos que existen diferencias estadísticamente significativas con respecto a la edad y el sexo.

Se observa que los grupos de edad en donde se manifiestan diferencias signifi-

cativas son los que corresponden al primer tramo de edad (6-15 años) en relación con los tramos de 36-55 años y de 26-35 años y, entre el segundo (16-25 años) y el cuarto (36-55 años). Ello nos indica que los más jóvenes son los que tienen más interés o les gusta más el deporte, siendo estas diferencias, por tanto relevantes estadísticamente en los casos mencionados. (Tabla 10)

En cuanto al sexo, también aparecen diferencias significativas ya que, el gusto por el deporte, es algo mayor en los varones con un valor medio de 2.68 mientras que, a las mujeres les gusta algo menos con un valor de 2.43, en cualquier caso en ambos el interés es elevado.

Relativo a los deportes que más le gustan

Al igual que ocurre con la pregunta anterior, existen diferencias estadísticamente significativas respecto a la edad y sexo en tres de las modalidades deportivas, concretamente

fútbol, baloncesto y atletismo, mientras que eso no ocurre con el resto. (Tabla 11). En cuanto a la edad indicar que el fútbol es una de las modalidades más elegidas y en las que existen algunas diferencias significativas, concretamente entre los grupos primero (6-15 años) y tercero (26-35 años) y, el grupo segundo (16-25 años) y el tercero (26-35 años). Otro de los deportes que más gusta es el baloncesto, en este caso son los sujetos de menor edad, entre los 6 y los 15 años, los que muestran diferencias significativas, en relación con los grupos de edades superiores, 26 y 35 años y 36 y 55. En atletismo se observa que existen diferencias significativas entre el tramo de edades comprendidas entre los 16 y 25 años y, los tramos de 36-55 años y el que corresponde a las edades más pequeñas tramo de 6-15 años. (Tabla 12) En cuanto al sexo de los sujetos, las diferencias entre hombres y mujeres también son notables a la hora de mostrar interés por la

modalidad deportiva del fútbol. En el caso de las mujeres el interés es menor con una media de .25 mientras que, los varones se muestran bastante más interesados con un valor de .67. Por su parte, el baloncesto es más elegido por la población masculina con una media de .32, mientras que, la media de la población femenina es de .15. Lo mismo se podría decir con respecto al atletismo, ya que, también encontramos diferencias significativas, observando que, esta modalidad es preferida por las mujeres con un valor medio de .27 en comparación con los varones cuya media es de .10.

Relativo a sí ha practicado algún deporte o actividad física

Respecto al hecho de haber practicado deporte con anterioridad, existen diferencias significativas entre los grupos de 6 a 15 años en relación con el grupo de 36 a 55 años, y con el de 26 a 35 años y, por otro lado, también encontramos diferencia estadísticamente significativa entre los grupos segundo (16-25 años) y tercero (26-35 años) en relación también con el grupo de mayor edad. (Tabla 13)

Al igual que ocurre con la edad, podemos observar que también, existen diferencias en cuanto al sexo y la práctica de algún deporte, siendo en este caso algo mayor la media de varones que han practicado deporte con un valor de .89 frente a las mujeres con .70. (Tabla 14)

Deporte o deportes que ha practicado

De las diferentes modalidades que han practicado los sujetos existen diferencias

Tabla 12.

SEXO	FÚTBOL			BALONCESTO			ATLETISMO		
	X	t	N.S.	X	t	N.S.	X	t	N.S.
Mujer	.25	-5,11	.000	.15	-2.33	.022	.27	2.41	.018
Hombre	.67			.32			.10		

Tabla 13.

¿Ha practicado algún deporte? (por grupos de edad)

EDAD	X	N.S.	GRUPOS DE EDAD				
			4.º	3.º	2.º	1.º	
1.º	6-15	1,00	.0006	*	*		
2.º	16-25	.86		*			
3.º	26-35	.80		*			
4.º	36-55	.59					

significativas en algunas, concretamente en las modalidades deportivas de fútbol, baloncesto, atletismo, ciclismo y balonmano. No obstante, la relación con las variables referenciales varía, siendo en algunos casos la edad y en otros el sexo la variable que marca la diferencia. (Tabla 15)

En cuanto a la edad sólo se aprecian diferencias en dos deportes el baloncesto y el atletismo. Se observa que a menor edad

Tabla 14.

¿Ha practicado algún deporte? (por sexo)

SEXO	X	t	N.S.
Mujer	.70	-2.64	.010
Hombre	.89		

Tabla 15.

EDAD	X	N.S.	BALONCESTO				ATLETISMO					
			GRUPOS DE EDAD				X	N.S.	GRUPOS DE EDAD			
			4.º	3.º	2.º	1.º			4.º	3.º	2.º	1.º
1.º	6-15	.41	.0009	*	*			.0000				
2.º	16-25	.31		*	*				*			*
3.º	26-35	.11							*			*
4.º	36-55	.03										

Tabla 16.

SEXO	FÚTBOL			BALONCESTO			CICLISMO			BALONMANO		
	X	T	N.S.	X	T	N.S.	X	T	N.S.	X	T	N.S.
Mujer	.05	-7,41	.000	.07	-3.66	.000	.01	-2.30	0,23	.01	-2,30	0.23
Hombre	.54			.31			.11			.11		

Tabla 17.

Continúa practicando deporte.

EDAD	X	N.S.	GRUPOS DE EDAD			
			4.º	3.º	2.º	1.º
1.º	6-15	.86	*	*	*	
2.º	16-25	.38		*		
3.º	26-35	.14				
4.º	36-55	.25				

mayores diferencias en cuanto a la práctica de baloncesto en relación con los grupos de mayor edad. En el atletismo encontramos que las diferencias se manifiestan sobre todo en las edades centrales en relación con las extremas, siendo las diferencias estadísticamente significativas en la relación entre el segundo grupo (16-25 años), con respecto a los grupos primero (6-15 años) y cuarto (36-55 años) y, la relación entre 26-35 años con respecto a los grupos de 6-15 años y 36-55 años. (Tabla 16)

En el sexo, encontramos que el fútbol presenta diferencias significativas bastante grande entre mujeres y hombres, siendo estos últimos los que manifiestan haberlo practicado más, con una valoración media de .54, mientras que, el valor obtenido por la población femenina es de .05 de media. Igualmente la media de mujeres que han practicado o practican baloncesto también es menor que la media de varones con un valor de .07 por parte de las mujeres y, de .31 en los varones. También se puede observar que la práctica del ciclismo en la población con algún tipo de deficiencia visual,

es mayor entre los hombres .11, que entre las mujeres (.01). Por su parte, el balonmano es practicado en mayor medida por el sexo masculino que por el sexo femenino como indican las puntuaciones registradas.

Sobre si continúa practicando deporte (tabla 17)

Los sujetos que han contestado afirmativamente a la práctica de algún deporte, en algunos casos han abandonado posteriormente dicha práctica, mientras que otros, la han mantenido. Teniendo en cuenta esta posibilidad y, en relación con la pregunta, observamos que la edad es significativamente importante para que, los sujetos con algún tipo de deficiencia visual, continúen o no practicando deporte. En este sentido se observa que la variable edad es un requisito importante para continuar o no practicando deporte. Así se detecta que la diferencia de medias entre el grupo de edades inferior (6-15 años) y el resto de los grupos de edad es estadísticamente significativa, al igual que ocurre entre el grupo segundo (16-25 años) y el tercero (26-35 años).

Conclusiones

En todo el mundo el número de personas que comprende la población ciega o deficiente visual es considerable, en nuestro país dicha población resulta igualmente significativa, sin embargo, los estudios existentes, en distintos ámbitos de investigación, están referidos en la mayoría de los casos a poblaciones “normales”, marginando u olvidando a este colectivo tan importante. Al referirnos al ámbito de la actividad física y deportiva, la situación es más preocupante ya que las investigaciones realizadas con sujetos ciegos son claramente insuficientes. Concretamente, los trabajos de este tipo realizados en nuestro país son escasísimos y esos pocos están enfocados hacia el deporte de competición. De ello se deduce el gran desconocimiento que hay sobre los intereses y expectativas de la población ciega y deficiente visual en torno a la actividad física y el deporte. Lo dicho, nos lleva a considerar la necesidad de profundizar en este tema, profundización esta, ya sea desde el ámbito investigador, desarrollo de planes de actuación, campañas de fomento y promoción, programas de formación de personal cualificado. En el ámbito investigador, estudiando cómo incide de forma específica, sobre el sujeto deficiente visual, la actividad física y el deporte y también estudiando cómo motivarles en dicha práctica, etc. Consideramos de sumo interés que a través del deporte se puedan mejorar los problemas de movilidad y orientación espacial. Estimamos también necesario potenciar el deporte como una parte más de la recuperación y adaptación de las personas con algún tipo de deficiencia visual,

junto con las técnicas de orientación y movilidad y los hábitos de la vida diaria. En general, el interés por el deporte de las personas con deficiencia visual es elevado, al contrario de lo que pudiera pensarse debido a su deficiencia, e incluso el interés o deseo por iniciarse en el deporte de aquellos que nunca antes lo hayan hecho, es también alto, fundamentalmente en los hombres.

Podemos afirmar claramente que no existen apenas diferencias en cuanto al gusto por el deporte entre los deficientes visuales y, la población vidente, siendo ese interés elevado en ambos casos y no constituyendo la deficiencia visual un inconveniente para ello.

Respecto a los resultados aparecidos en este estudio, cabe destacar que el mayor interés por el deporte lo muestran aquellos sujetos con deficiencia visual de menor edad, al tiempo que se detecta el mayor interés que muestran los hombres frente al mostrado por las mujeres.

De igual modo, el interés por el deporte como fenómeno social es mayor a medida que aumenta el grado de deficiencia visual, siendo mayor ese interés en los ciegos que en los deficientes visuales parciales, aunque esa diferencia sea mínima.

En los sujetos que nunca antes han practicado deporte, encontramos que también existe un gran interés por iniciarse en la práctica deportiva, fundamentalmente entre los de edad intermedia. La proporción de ciegos y de deficientes visuales que les gustaría iniciarse en el deporte es similar, situándose en aproximadamente la mitad de ellos.

Bibliografía

Alejandro, A. y Gallego, E.: "Entrenamiento en técnicas de orientación y movilidad para futuros profesionales de la actividad física adaptada". Comunicación presentada en el XIII Congreso Mundial de Actividad Física Adaptada, COMAFA '99: Barcelona-Lleida, 1999.

Armas, C. y Avero, P.: "Un programa multicomponental dirigido a profesores de educación física en el trabajo con niños ciegos", en F. Guillén (Ed.), *La Psicología del deporte en España al final del milenio*. Las Palmas de Gran Canaria: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1999.

Azaryan, P. N.: "Study of sports interests in blind and visually impaired schoolchildren", *Defektologiya*, 6 (1982), pp. 17-23.

Barnett, B. E.; Merriman, W. J. y Lupo, S. Q.: "Personal values in sport of visually impaired and sighted wrestlers", *Perceptual and Motor Skills*, 77, n.º 3, (1993), pp. 816-818.

Case, M.: *Recreation for Blind Adults. Organized Programs in Specialized Settings*, Springfield, IL: Charles C. Thomas Publishers, 1966.

Cruz, M. y Santana, A.: "Blind Rol-playing: una experiencia de colaboración ONCE-FCCAFD", en E. Cantón (Dir.), *Actas V Congreso Nacional de Psicología del Deporte*, Valencia: Universidad de Valencia, 1995.

Cylke, F. K.: *Sailing: An introduction to the wonders of sailing for blind and physically handicapped individuals*, Washington D. C.: National Library Service for the Blind and Physically Handicapped, 1990.

Chinchilla, J. L. y Chacón, M. I.: "Peculiaridades del desarrollo motor y su estimulación en el niño con problemas visuales", en P. Linares y J. M. Arráez, (coords.), *Motricidad. Necesidades especiales*, Granada: AEMNE, 1999.

García Ferrando, M.: *Los españoles y el deporte, 1980-1990. Un estudio sociológico sobre comportamientos, actitudes y valores*, Madrid: MEC, 1991.

—: *Los españoles y el deporte, 1990-1995. Un estudio sociológico sobre comportamientos, actitudes y valores*, Madrid: MEC-CSD, 1997.

Kulicheva, N.: *Organisation of Recreation for the Blind in the USSR*, Moscú: All Russia Society for the Blind, 1972.

Lieberman, G.: *Daily living skills: A manual for educating visually impaired students*, Springfield, IL: Illinois State Office of the Superintendent of Public Instruction, 1974.

Makris, V. I.; Yee, R. D.; Langefeld, C. D.; Chappell, A. S. y Slemenda, C. W.: "Visual loss and performance in blind athletes", *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 25, n.º 2 (1993), pp. 265-269.

Mastro, J. V.; Burton, A. W.; Rosendahl, M. y Sherrill, C.: "Attitudes of elite athletes with impairments toward one another: A hierarchy of preference", *Adapted Physical Activity Quarterly*, 13, n.º 2 (1996), pp. 197-210.

McGuffin, K., French, R. y Mastro, J.: "Comparison of three techniques for sprinting by visually impaired athletes", *Clinical Kinesiology*, 44, n.º 4 (1990), pp. 97-100.

Pérez Córdoba, E., Caracuel, J. C. y Morilla, M.: "Estudio descriptivo de la práctica deportiva y la utilización del tiempo de ocio por parte de la población de minusválidos físicos, psíquicos y sensoriales de la provincia de Sevilla", en F. Guillén (Ed.), *La Psicología del deporte en España al final del milenio*, Las Palmas de Gran Canaria: Servicio de Publicaciones Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1999.

Pringle, D. y Winthers, J.: *Ya see what we mean: Teaching the blind to ski*, Carnichael, CA: National Inconvenienced Sportmen's Association, 1974.

Rainbolt, W. J. y Sherrill, C.: "Characteristics of adult blind athletes, competition experience and training practices", en M. E. Berridge y G. R. Ward (eds.), *International perspectives on adapted physical activity*, Champaign, IL: Human Kinetics, 1985, pp. 165-171.

Reid, C.; French, R. y Shultz, B.: "Use of an auditory cue to improve bowling performance of visually handicapped persons", *Perceptual and Motor Skills*, 45, n.º 3 (1977), pp. 941-942.

Sánchez, F. J., Palacios, E. y Tapia, F. J.: "Gimnasia de mantenimiento para deficientes visuales", en P. Linares y J.M. Arráez, (coords.), *Motricidad. Necesidades especiales*. Granada: AEMNE, 1999.

Santana, A.: *Intereses y expectativas de los ciegos y deficientes visuales sobre el ejercicio físico y el deporte*. Tesis Doctoral. Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1998.

—: "Influencia de la actividad física en la adaptación de jóvenes invidentes", en F. Guillén (Ed.), *La Psicología del deporte en España al final del milenio*, Las Palmas de Gran Canaria: Servicio de Publicaciones Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1999.

Santana, A. y Guillén, F.: "Bienestar psicológico de la población deficiente visual y ciega en relación a los beneficios personales que proporciona la actividad física y/o deportiva", en G. Nieto y J. Garcés de los Fayos (coords.), *Psicología de la actividad física y del deporte. Áreas de investigación y aplicación*, Murcia: Sociedad Murciana de Psicología de la Actividad Física y el Deporte, 1999.

Santana, A.; Guillén, F. y Rodríguez, E.: "La actividad física deportiva y recreativa en los deficientes físicos y sensoriales de Gran Canaria: un proyecto de investigación e intervención", en E. Pérez Córdoba y J. C. Caracuel (eds.), *Psicología del deporte. Investigación y aplicación*. Málaga: Instituto Andaluz del Deporte, 1996.

Semenov, L. A.: "Use of training aids and technical device of orientation at the sport lessons in the school for blind children", *Defektologiya*, 6, (1982), pp. 65-70.

—: "Remedial gymnastics in schools for blind and visually impaired children and its improvement by means of using special sport facilities", *Defektologiya*, 3 (1986), pp. 43-49.

Sherrill, C.; Pope, C. y Arnhold, R.: "Sport socialization of blind athletes: An exploratory study", *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 80, 5 (1986), pp. 740-744.

Sonka, J. J. y Bina, M. J.: "Coming out ahead in the long run." *Journal of Physical Education and Recreation*, 49, n.º 7 (1978), pp. 24-25.

Stewart, N.: "The value of sport in rehabilitation of the physically disabled", *Canadian Journal of Applied Sport Sciences*, 6, n.º 4 (1981), pp. 166-167.

Valliant, P. M.; Bezzubuk, I.; Daley, L. y Asu, M. E.: "Psychological impact of sport on disabled athletes", *Psychological Reports*, 56, n.º 3 (1985), pp. 923-929.

Zubiaur, M.: "La Psicología del Deporte en Poblaciones Especiales", *Comunicación presentada al VIII Congreso Nacional de Psicología del Deporte*, Pontevedra, 4-7 abril 2001.

Paraules clau

esport, activitat física, interessos, actituds, cecs, deficiència visual

Interessos i actituds de les persones cegues o amb deficiències visuals, per a l'activitat físicoesportiva, segons l'edat i el sexe

▪ **ALICIA SANTANA RODRÍGUEZ**

Doctora en Psicopedagogia.
Facultad de Ciencias de la Actividad Física y el Deporte.
Las Palmas de Gran Canaria

▪ **FÉLIX GUILLÉN GARCÍA**

Doctor en Psicología.
Centro Superior de Formación del Profesorado.
Las Palmas de Gran Canaria

Abstract

In the present study we analyse the interest and attitudes towards sport, with a sample of visually handicapped subjects in Gran Canaria. We worked with 130 subjects (79 men and 51 women) between the ages of 6 and 55. An "ad hoc" questionnaire was elaborated which included aspects such as the interest of sport, the sports the subjects liked the most, the level of either past or present sport practice, the different sports practised and those sports the subjects were most interested in. Also there were questions related to the sports they would like to practice and the sports they think they could practice. The analyses done have also taken into consideration the differences derived from age and sex. The results show the interest of the visually handicapped both in the sport and in the practice of it, contrary to what was thought. The interest is not the same in men and women of different ages. Specially, with regard to age, the younger they are the greater the interest they have.

Key words

sport, physical activity, interest, attitudes, blind, visual handicapped

Resum

A l'estudi que presentem s'analitzen els interessos i actituds cap a l'esport, en una mostra representativa de les persones amb deficiència visual a Gran Canària. Hi van participar 130 subjectes (79 homes i 51 dones) d'entre 6 i 55 anys. Per fer-ho, es va utilitzar un qüestionari elaborat "ad hoc" en el qual es recollien, entre d'altres aspectes, l'interès per l'esport, els esports que més els agraden, el nivell de pràctica esportiva, passada o present, els esports practicats i els que els interessen. Es considerava, igualment, els que els agradarien practicar i els que creuen que poden practicar. Les anàlisis realitzades han parat esment també a les possibles diferències segons l'edat i sexe dels subjectes. Els resultats indiquen el gran interès existent, igual com el nivell elevat de pràctica esportiva, malgrat el que es podria pensar. D'altra banda, els interessos presenten unes certes diferències tenint en compte tant l'edat com el sexe dels subjectes. Concretament, respecte de l'edat, vam trobar que els de menys edat presenten un interès superior.

Introducció

Els treballs o investigacions realitzats sobre la població de persones amb deficiència visual i cega, sense ser tan abundants com el tractament donat a altres aspectes de la Psicologia, almenys presenta un nombre relativament ampli d'estudis. Tanmateix, en relacionar-ho amb l'activitat física i l'esport, aquests estudis sí que resulten clarament escassos. Concretament, al nostre país els estudis generals sobre aquesta temàtica són nuls, així i tot existeixen uns pocs estudis, publicats fins avui, que se cenyeixen a aspectes molt parcials de l'àmbit esportiu, encara que deixant descobertes grans llacunes en aquest àmbit. Una revisió realitzada per Zubiaur (2001), d'allò que s'ha publicat sobre el tema a les principals revistes, destaca l'escassa quantitat de treballs que fa referència a intervencions de tot tipus amb persones cegues o amb deficiència visual, atès que només arriben al 16 % dels realitzats sobre poblacions especials, cosa que estaria indicant, paral·lelament, la poca atenció que s'ha dedicat, per part dels investigadors i professionals de l'àrea, a aquest àmbit concret, fins i tot en relació a les altres deficiències.

Els treballs publicats a hores d'ara incideixen, entre d'altres qüestions, en l'estudi dels interessos esportius de nens cecs i deficients visuals (per ex., Azaryan, 1982; Kulicheva, 1972). Considerem que aquest aspecte és prioritari, ja que mentre a Espanya existeixen estudis que reflecteixen els nivells de participació esportiva de la població espanyola o d'interès per l'esport, com els realitzats per García Ferrando (1991, 1997), no s'esdevé el mateix amb les anomenades poblacions especials, o el que és el mateix, de subjectes que presenten alguna mena de deficiència i, més concretament, els realitzats amb persones amb ceguesa o deficiència visual. Això ocasiona que no se sàpiga amb certesa què està succeint al nostre país respecte d'aquest tema. Les úniques excepcions a aquests estudis són els realitzats per Pérez Córdoba, Caracuel i Morilla (1999) sobre l'interès i la pràctica esportiva de joves amb minusvalideses físiques, psíquiques i sensorials a la província de Sevilla o el realitzat per Santana (1998) sobre la població deficient visual i cega de Gran Canària.

Un altre gran bloc de treballs emfasitza els programes d'intervenció en aquest tipus de població. Aquests programes van des dels que reflecteixen instruccions i orientacions que s'han d'oferir per a l'ensenyament de l'educació física (Pringle i Winthers, 1974; Lieberman, 1974), als que incideixen en la mena d'activitats a realitzar i en les formes de desenvolupar-los (Kulicheva, 1972; Case, 1966) o l'ús d'instruments d'ajuda per a les classes d'Educació Física (Semenov, 1982). També es comparen els efectes de programes tradicionals davant de programes específics pel que fa a la seva qualitat terapèutica (Semenov, 1986). Una altra vessant dintre d'aquesta tendència és l'elaboració de programes específics d'iniciació a diferents esports, com ara la vela (Cylke, 1990).

Al nostre país, aquests tipus d'estudi es refereixen a programes adreçats a la formació de professionals que treballen o podrien arribar a treballar amb persones cegues, dintre de l'àmbit de l'activitat física i l'esport, com ara el realitzat per Armas i Averó (1999) que presenten un programa adreçat a professors d'EF, per al seu posterior treball amb nens cecs. També trobem progra-

mes adreçats a alumnes de Facultats de Ciències de l'Activitat Física i l'Esport o INEF, com el realitzat per Santana, Guillén i Rodríguez (1996) que implica, a més a més de la formació, aspectes d'intervenció i investigació, o els desenvolupats per Alejandro i Gallego (1999) o per Cruz i Santana, (1995) que utilitzen metodologies concretes de rehabilitació bàsica, aquest últim resultat de la col·laboració entre l'ONCE i la FCCAFD.

Una altra línia es refereix als interessos, actituds i percepció de la pràctica esportiva de forma general o en aspectes particulars d'aquesta; en aquest sentit, Rainbolt i Sherrill (1985) i Sherrill, Pope i Arnhold (1986) intenten d'identificar, entre d'altres qüestions, les persones cegues proclius a participar en competicions esportives, en funció de variables com ara atributs personals, experiències competitives prèvies i nivell d'entrenament. També han estat analitzades les actituds d'atletes d'elit amb alguna deficiència cap a altres esportistes que presenten deficiències, però d'un altre tipus (Mastro, Burton, Rosendahl i Sherrill, 1996). Des d'un punt de vista comparatiu s'ha estudiat la valoració que fan de la pràctica esportiva els subjectes amb deficiència visual davant dels "normals". Pel que fa a aquest tema, els deficients visuals valoren més la cooperació, el fet d'iniciar-se en un esport o iniciar-se en un bon lloc (Barnett, Merriman i Lupo, 1993).

Un altre grup de treballs s'ha centrat a identificar la relació entre ceguesa i execució (Makris *et al.*, 1993). En aquest sentit, cal destacar l'estudi realitzat per McGuffin, French i Mastro (1990) que utilitzen diverses tècniques a la recerca d'un major rendiment en velocitat o l'estudi de Reid, French i Shultz (1977) en què analitzen la influència que exerceix l'auditori en la millora del rendiment.

Els estudis que revisen alguns dels probables beneficis que proporciona a les persones cegues l'esport conformen una altra línia d'actuació, en aquest sentit es manifesta Stewart (1981) en assenyalar que els beneficis són d'ordre emocional, social i psicològic.

Valliant, Bezzubyk, Daley i Asu (1985) indiquen igualment que es pot millorar el funcionament psicosocial a través de la

participació en competicions atlètiques. Aquests autors, en avaluar l'autoestima i el locus de control de persones amb deficiències –esportistes cecs, en cadira de rodes, amputats i amb paràlisi cerebral–, van trobar que els atletes amb deficiències tenen més alta autoestima que no pas els no atletes, igual com una major satisfacció per la vida i més felicitat, entre d'altres qüestions. També es ressalten els beneficis per a l'autoconfiança (Sonka i Bina, 1978).

Al nostre país, els escassos estudis s'han centrat en l'adaptació personal i social d'aquestes persones i la seva relació amb la pràctica esportiva (Santana, 1999), la percepció de benestar psicològic produït per l'activitat física i esportiva (Santana i Guillén, 1999) o els realitzats sobre beneficis físics i psíquics, en general, produïts per un programa d'activitat física (Chinchilla i Chacón, 1999; Sánchez i cols., 1999).

Per això, i en un intent d'aprofundir en aquesta parcel·la, hem considerat oportú analitzar, en primer lloc i fonamentalment, les lectures que fan aquestes persones de l'activitat física i esportiva i la seva pràctica. Amb aquesta investigació en particular pretenem bàsicament d'analitzar quins són els interessos i expectatives dels cecs i deficients visuals sobre l'exercici físic i l'esport.

Mètode

Subjectes

La mostra es troba formada per 130 subjectes representatius de les diferents delegacions de Gran Canària. Per sexe, la distribució és de 79 barons i 51 dones, amb edats que oscil·len entre els 6 i els 55 anys, la mitjana és de 26,5 anys, dels quals el 73,9 % és deficient visual parcial i el 26,2 %, cecs totals, com queda reflectit a les dades de la *taula 1*.

Taula 1.

Mostra de subjectes segons edat, sexe i tipus de deficiència.

EDAT (anys)	HOME	DONA	TOTAL	PARCIAL
6-15	19	10	8	21
16-25	27	11	7	31
26-35	20	16	9	27
36-55	13	14	10	17
N = 131	79	51	34	96

Instrument

Es va utilitzar un qüestionari elaborat "ad hoc" d'interessos i expectatives sobre l'activitat física i l'esport. El qüestionari està dividit en quatre blocs, dels quals se n'han pres dos per a l'exposició present. Un primer bloc, on es demana-

Taula 2.

Gust per l'esport.

LI AGRADA L'ESPORT	PERCENTATGE
Gens	7,7
Una mica	26,2
Molt	66,2

Taula 3.

Esports que més agraden als cecs.

ESPORT	PERCENTATGE
Futbol	50,8
Natació	39,2
Bàsquet	26,2
Atletisme	16,9
Ciclisme	16,2
Tennis	10,8
Arts Marcials	8,5
Voleibol	7,7
Handbol	6,9
Gimnàstica	6,9
Altres	33,1
Cap	3,1
NS/NC	4,6

Taula 4.

Ha practicat esport?

HA PRACTICAT	PERCENTATGE
SÍ	82,3
NO	17,7

va als subjectes que aportessin un seguit de dades personals que feien referència a l'edat, sexe, moment d'aparició de la deficiència i tipus de deficiència del subjecte; un segon bloc, conformat per preguntes relacionades amb l'interès per l'activitat físicoesportiva i el seu nivell de pràctica. El qüestionari, encara que de caràcter eminentment qualitatiu, conté algunes preguntes tancades, que ofereixen 2 o 3 alternatives prefixades. Els altres dos blocs, que no es van tractar en aquest moment, es refereixen, d'una banda, als motius pels quals han practicat o no esport i, en cas d'haver-lo deixat, les causes de l'abandonament i, d'una altra banda, a les aportacions tant personals com socials que els reporta la pràctica esportiva.

Procediment

La selecció de la mostra es va fer partint del cens d'afiliats de l'ONCE, seleccionant els subjectes entre 6 i 55 anys i posteriorment aquells que no tenien deficiències afegides o plurideficiències. Paral·lelament, es van formar alumnes de la FCAFD i se'ls va preparar en recollida de dades, ja que el qüestionari es va administrar de forma individual i en el domicili del subjecte.

Tractament de dades

Es van realitzar anàlisis descriptives de freqüències i percentatges generals per a cada pregunta, així com per sexe, edat i tipus de deficiència. Igualment, es van realitzar mesures de tendència central (mitjanes i desviacions típiques). Pel que fa a anàlisis comparatives, es van calcular les diferències de Mitjanes (utilitzant com estadístic de contrast la t-Student), per a la comparació de les diferents variables que implica dos valors o grups. En el cas de la variable edat, que implica quatre valors o grups, es va realitzar una anàlisi de variància (ANOVA) per tal de poder comparar simultàniament els grups. Finalment, es va obtenir la diferència de percentatges (khi-quadrat) dels valors dels diferents ítems en relació a les variables referencials (sexe, edat, origen i tipus de deficiència).

Resultats

Resultats generals

Respecte a l'interès de la població cega i amb deficiència visual per l'esport (taula 2)

La literatura existent sembla suggerir que els cecs poden tenir menys interès per l'esport producte de la seva deficiència i, si de cas, l'interès que poguessin mostrar cap a les especialitats esportives seria diferent. Tanmateix, observem (taula 2) que aquesta població està interessada per l'esport en un alt percentatge, atès que solament el 7,7 % assenyalava que no li agrada gens l'esport, mentre que el 26,2 % va indicar que li agrada una mica i el 66,2 % va dir que li agrada molt. Aquestes dades indiquen que dos terços d'aquestes persones es troben molt interessades per l'esport; la proporció de persones que no mostren cap interès és molt baixa.

Respecte als esports que més agraden a les persones cegues i amb deficiència visual (taula 3)

Els esports que més agraden als subjectes són, el futbol que és escollit per més de la meitat dels subjectes estudiats (50,8 %), seguit per la natació, amb un percentatge d'una mica més de la tercera part de la població (39,2 %), el bàsquet, amb un percentatge equivalent a la quarta part (26,2 %), l'atletisme (16,9 %), el ciclisme (16,2 %), el tennis (10,8 %), les arts marcials (8,5 %), el voleibol (7,7 %), l'handbol i la gimnàstica (6,9 %). Com es pot observar, l'esport rei per excel·lència, el futbol, és el més demandat pels subjectes, igual que passa amb la natació o el bàsquet, que també són esports molt acceptats per la població en general. Alguns esports minoritaris i també específics de la població cega i/o deficient visual, com ara el *goal-ball* han tingut una demanda molt baixa.

Respecte al nivell de pràctica esportiva de la població cega i deficient visual (taula 4)

Respecte a haver practicat l'esport, el 17,7 % no l'ha practicat mai mentre que el 82,3 % assenyalava haver-ho fet. Considerant aquestes dades, es pot dir que un gran percentatge dels deficients visuals i/o cecs ha practicat l'esport, i és menys de la

quarta part d'aquesta població la que mai no ha practicat cap mena d'activitat fisicoesportiva. Per tant, es registra que els subjectes, en la seva majoria, alguna vegada han "estat en contacte" amb l'esport de forma pràctica, ja sigui en l'actualitat o anteriorment, encara que el nivell de pràctica no ha estat quantificat, és a dir que aquesta pràctica podia haver estat per un breu període de temps o per un de llarg, de forma intensa o més lleugera... En qualsevol cas, la nostra intenció no ha estat estudiar el nivell de pràctica esportiva, sinó el contacte que poguessin tenir amb el món esportiu i/o de l'activitat física.

Respecte als esports practicats per la població cega (taula 5)

Pel que fa al tipus d'esports que practiquen o han practicat els cecs i deficients visuals més sovint, les dades assenyalen que l'esport més practicat és el futbol, seguit per la natació, el bàsquet i l'atletisme; com es pot veure, tots aquests superen un percentatge d'incidència superior al 20 %. Amb percentatges inferiors a aquesta xifra apareixen la gimnàstica, el ciclisme, l'handbol i el voleibol, les arts marcials i el tennis. En percentatges inferiors al 5 % apareixen esports com ara el senderisme, l'hípica, el *goal ball*, que per la seva baixa freqüència hem agrupat en la categoria, d'"altres". S'observa novament que és el futbol l'esport que ocupa el primer lloc pel que fa a pràctica, seguit per les modalitats de natació, bàsquet i atletisme; hi ha coincidència entre els esports que agraden i els que es practiquen.

Nivell de pràctica esportiva de la població cega (taula 6)

Malgrat que hi ha un alt percentatge de subjectes que manifesten haver practicat l'esport, la majoria d'ells han deixat de practicar-lo (56,1 %), només continua amb la pràctica esmentada un 43,9 %. Pel que fa als motius que van portar a l'abandonament, n'hi ha dos que destaquen sobre els altres: la manca de temps (31,17 %) i, la mateixa deficiència (16,88 %).

Respecte a si els agradaria practicar algun esport

Del grup de subjectes que mai no han practicat esports podem destacar que gairebé la

meitat manifesten que els agradaria practicar algun esport; l'altra meitat es manté en una actitud de total desinterès.

Respecte als esports que desitjarien practicar (taula 7)

Els principals esports que els agradaria practicar a aquells que mai no ho han fet són: natació, futbol, bàsquet i tennis. Amb un percentatge inferior al 10 % es trobarien d'altres esports, com ara handbol, gimnàstica, arts marcials, ciclisme i atletisme. Es pot apreciar que la totalitat dels esports que els agradaria practicar als deficients visuals que mai no ho havien fet abans, són els mateixos que practiquen la resta dels subjectes, encara que no tots els assenyalats poden ser practicats pels cecs totals, com passa amb el bàsquet o el tennis, tanmateix, sembla que no constitueix un problema per als subjectes amb una deficiència visual parcial. En qualsevol cas, la majoria dels esports que esmenten podrien practicar-los fins i tot presentant una deficiència visual total.

Respecte als esports que creuen que poden practicar (taula 8)

Pel que fa a quins creu que són els esports que podria practicar, els subjectes opinen que el principal esport és la nata-

Taula 5.
Esports practicats per la població cega.

ESPORT	PERCENTATGE
Futbol	35,4
Natació	30,0
Bàsquet	22,3
Atletisme	22,3
Gimnàstica	14,6
Ciclisme	7,7
Handbol	7,7
Voleibol	7,7
Arts marcials	6,9
Tennis	6,2
Altres	23,1

Taula 6.
Nivell de pràctica i desig de practicar esport.

	PRACTICA	PRACTICARIA
Sí	43,9 % (47)	47,8 % (11)
No	56,1 % (60)	52,1 % (12)

Taula 7.
Esports que els agradaria practicar.

ESPORT	% i FR.
Natació	18,64 % (11)
Futbol	13,56 % (8)
Bàsquet	11,86 % (7)
Tennis	10,17 % (6)
Handbol	8,47 % (5)
Gimnàstica	6,78 % (4)
Arts marcials	6,78 % (4)
Ciclisme	5,08 % (3)
Atletisme	5,08 % (3)
Altres	10,17 % (6)
Cap	3,39 % (2)

Taula 8.
Esports que creuen que podrien practicar.

ESPORT	% i FR.
Natació	56,9 % (74)
Futbol	50,0 % (65)
Atletisme	45,4 % (59)
Gimnàstica	42,3 % (55)
Bàsquet	40,0 % (52)
Ciclisme	38,5 % (50)
Tennis	34,6 % (45)
Arts marcials	33,8 % (44)
Handbol	33,8 % (44)
Altres	43,8 % (57)
Cap	6,9 % (9)
NS / NC	6,9 % (9)

Taula 9.

T'agrada l'esport? (per grups d'edat).

GRUPS D'EDAT		x	NIVELL DE SIGNIFICACIÓ n	GRUPS D'EDAT			
				4t	3r	2n	1r
1r	6-15	2,86	.0006	*	*		
2n	16-25	2,71		*			
3r	26-35	2,50					
4t	36-55	2,22					

Taula 10.

T'agrada l'esport? (per sexe).

SEXE	x	t	NIVELL DE SIGNIFICACIÓ
Dones	2,43	-2,16	.034
Homes	2,68		

Taula 11.

EDAT	FUTBOL							BÀSQUET							ATLETISME						
	x	NS	GRUPS D'EDAT				x	NS	GRUPS D'EDAT				x	NS	GRUPS D'EDAT						
			4t	3r	2n	1r			4t	3r	2n	1r			4t	3r	2n	1r			
1r	6-15	.65	.031		*			.41	.023	*	*			.06	.047						
2n	16-25	.60			*			.34						.28		*				*	
3r	26-35	.44						.13						.19							
4t	36-55	.33						.14						.07							

ció, seguit del futbol, de l'atletisme i de la gimnàstica. En més petit percentatge, encara que no gens negligible, es troben el bàsquet, el ciclisme, el tennis, les arts marcials i l'handbol.

A grans trets, podem assenyalar que no hi ha grans diferències entre els esports que practiquen els deficients visuals i/o cecs, els que els agradaria practicar i els esports que creuen que poden practicar.

Resultats comparatius segons sexe i edat

Pel que fa a l'interès i/o al gust per l'esport (taula 9)

Pel que fa a si li agrada o no l'esport, trobem que existeixen diferències estadísticament significatives respecte de l'edat i el sexe.

S'observa que els grups d'edat on es manifesten diferències significatives són els que corresponen al primer tram d'edat

(6-15 anys) en relació als trams de 36-55 anys i de 26-35 anys, i entre el segon (16-25 anys) i el quart (36-55 anys). Això ens indica que els més joves són els que tenen més interès o els agrada més l'esport; aquestes diferències, són, doncs, rellevants estadísticament en els casos esmentats. (Taula 10)

Pel que fa al sexe, també apareixen diferències significatives, atès que el gust per l'esport és una mica més gran en els homes, amb un valor mitjà de 2,68, mentre que a les dones els agrada una mica menys, amb un valor de 2,43; en qualsevol cas, en tots dos l'interès és elevat.

Pel que fa als esports que li agraden més

Igual com passa amb la pregunta anterior, hi ha diferències estadísticament significatives respecte a l'edat i el sexe en tres de les modalitats esportives, concretament futbol,

bàsquet i atletisme, mentre que això no s'esdevé amb la resta. (Taula 11)

Pel que fa a l'edat, cal indicar que el futbol és una de les modalitats més escollides i on hi ha algunes diferències significatives, concretament entre els grups primer (6-15 anys) i tercer (26-35 anys), i el grup segon (16-25 anys) i el tercer (26-35 anys). Un altre dels esports que més agrada és el bàsquet; en aquest cas són els subjectes de menys edat, entre els 6 i els 15 anys, els que mostren diferències significatives en relació amb els grups d'edats superiors, 26 i 35 anys i 36 i 55. En atletisme s'observa que existeixen diferències significatives entre el tram d'edats compreses entre els 16 i 25 anys i els trams de 36-55 anys, i el que correspon a les edats menors, tram de 6-15 anys. (Taula 12)

Pel que fa al sexe dels subjectes, les diferències entre homes i dones també són notables a l'hora de mostrar interès per

la modalitat esportiva del futbol. En el cas de les dones l'interès és menor, amb una mitjana de .25, mentre que els homes es mostren força més interessats, amb un valor de .67. D'altra banda, el bàsquet és més escollit per la població masculina, amb una mitjana de .32, mentre que la mitjana de la població femenina és de .15. Es podria dir el mateix respecte de l'atletisme, atès que també hi trobem diferències significatives; observem que aquesta modalitat és preferida per les dones amb un valor mitjà de .27, en comparació amb els homes, la mitjana dels quals és de .10.

Pel que fa a si ha practicat algun esport o activitat física

Respecte al fet d'haver practicat l'esport anteriorment, existeixen diferències significatives entre els grups de 6 a 15 anys en relació amb el grup de 36 a 55 anys, i amb el de 26 a 35 anys i, d'altra banda, també trobem diferència estadísticament significativa entre els grups segon (16-25 anys) i tercer (26-35anys) en relació també amb el grup de més edat. (Taula 13) Igual que passa amb l'edat, podem observar que també hi ha diferències pel que fa al sexe i la pràctica d'algun esport; en aquest cas, la mitjana dels homes que han practicat esport és una mica superior, amb un valor de .89, que no pas la mitjana de les dones, amb un.70. (Taula 14)

Esport o esports que ha practicat

Pel que fa a les diferents modalitats que han practicat els subjectes, existeixen

Taula 12.

SEXE	FUTBOL			BÀSQUET			ATLETISME		
	X	t	N.S.	X	t	N.S.	X	t	N.S.
Dona	.25	-5,11	.000	.15	-2.33	.022	.27	2.41	.018
Home	.67			.32			.10		

Taula 13.

Ha practicat algun esport? (per grups d'edat)

EDAT	X	N.S.	GRUPS D'EDAT			
			4.º	3.º	2.º	1.º
1r 6-15	1,00	.0006	*	*		
2n 16-25	.86		*			
3r 26-35	.80		*			
4t 36-55	.59					

diferències significatives en algunes, concretament en les modalitats esportives de futbol, bàsquet, atletisme, ciclisme i handbol. No obstant això, la relació amb les variables referencials varia; en alguns casos és l'edat i en d'altres el sexe la variable que marca la diferència. (Taula 15)

Pel que fa a l'edat, només es registren diferències en dos esports: el bàsquet i

Taula 14.

Ha practicat algun esport? (per sexe)

SEXE	X	t	N.S.
Dona	.70	-2.64	.010
Home	.89		

Taula 15.

EDAT	X	N.S.	BÀSQUET				ATLETISME					
			GRUPS D'EDAT				X	N.S.	GRUPS D'EDAT			
			4t	3r	2n	1r			4t	3r	2n	1r
1r 6-15	.41	.0009	*	*			.06	.0000				
2n 16-25	.31		*	*			.44		*			*
3r 26-35	.11						.27		*			*
4t 36-55	.03						.00					

Taula 16.

SEXE	FUTBOL			BÀSQUET			CICLISME			HANDBOL		
	X	T	N.S.	X	T	N.S.	X	T	N.S.	X	T	N.S.
Dona	.05	-7,41	.000	.07	-3.66	.000	.01	-2.30	0,23	.01	-2,30	0.23
Home	.54			.31			.11			.11		

Taula 17.

Continua practicant esport.

EDAT	X	N.S.	GRUPS D'EDAT			
			4t	3r	2n	1r
1r	6-15	.86	*	*	*	
2n	16-25	.38		*		
3r	26-35	.14				
4t	36-55	.25				

l'atletisme. S'observa que, com menor és l'edat més grans són les diferències pel que fa a la pràctica de bàsquet en relació amb els grups de més edat. En l'atletisme, trobem que les diferències es manifesten sobretot en les edats centrals en relació amb les extremes; les diferències estadísticament significatives es troben en la relació entre el segon grup (16-25 anys), respecte dels grups primer (6-15 anys) i quart (36-55 anys), i la relació entre 26-35 anys respecte dels grups de 6-15 anys i 36-55 anys. (Taula 16)

En el sexe, trobem que el futbol presenta diferències significatives força grans entre dones i homes; són aquests últims els qui manifesten haver-lo practicat més, amb una valoració mitjana de .54, mentre que el valor obtingut per la població femenina és de .05 de mitjana. Igualment, la mitjana de dones que han practicat o practiquen bàsquet també és més petita que la mitjana d'homes, amb un valor de .07 per part de les dones i de .31 en els homes. També es pot observar que la pràctica del ciclisme en la població amb alguna mena

de deficiència visual, és superior entre els homes .11, que entre les dones (.01). D'altra banda, l'handbol és practicat en més mesura pel sexe masculí que no pas pel sexe femení, com indiquen les puntuacions registrades.

Sobre si continua practicant esport

(Taula 17)

Els subjectes que han contestat afirmativament la pràctica d'algun esport, en alguns casos l'han abandonada posteriorment, mentre que d'altres l'han mantinguda. Tinent en compte aquesta possibilitat i, en relació amb la pregunta, observem que l'edat és significativament important, perquè els subjectes amb alguna mena de deficiència visual continuïn o no practicant l'esport. En aquest sentit, s'observa que la variable edat és un requisit important per continuar o no practicant l'esport. Així, es detecta que la diferència de mitjanes entre el grup d'edats inferiors (6-15 anys) i la resta dels grups d'edat és estadísticament significativa, igual com succeeix entre el grup segon (16-25 anys) i el tercer (26-35 anys).

Conclusions

A tot arreu, el nombre de persones que comprèn la població cega o deficient visual és considerable; al nostre país, la població esmentada resulta igualment significativa, tanmateix, però, els estudis existents en diferents àmbits d'investigació, es refereixen, en la majoria dels casos a poblacions "normals", tot marginant o oblidant aquest col·lectiu tan important. En referir-nos a l'àmbit de l'activitat física i esportiva, la situació és més preocupant ja que les investigacions realitzades amb subjectes cecs són clarament insuficients. Concretament, els treballs d'aquest tipus realitzats al nostre país són escassos i aquests pocs estan enfocats cap a l'esport de competició. D'això es dedueix el gran desconeixement que hi ha sobre els interessos i expectatives de la població cega i deficient visual al voltant de l'activitat física i l'esport. Això ens porta a considerar la necessitat d'aprofundir en aquest tema. Cal aquest aprofundiment, tant des de l'àmbit investigador, com amb el desenvolupament de plans d'actuació, campanyes de foment i promoció, programes de formació de personal qualificat... En l'àmbit investigador, estudiant de quina manera incideix de forma específica l'activitat física i l'esport, sobre el subjecte deficient visual, i també estudiant com motivar-los a realitzar aquesta pràctica, etc. Considerem de summe interès que mitjançant l'esport es puguin millorar els problemes de mobilitat i orientació espacial. Estimem també necessari potenciar l'esport com una part més de la recuperació i adaptació de les persones amb algun

tipus de deficiència visual, juntament amb les tècniques d'orientació i mobilitat i els hàbits de la vida diària.

En general, l'interès per l'esport de les persones amb deficiència visual és elevat, al contrari del que es podria pensar a causa de la seva deficiència, i l'interès o el desig d'iniciar-se en l'esport d'aquells que mai no ho havien fet abans, és també alt, fonamentalment en els homes.

Podem afirmar, clarament, que amb prou feines hi ha diferències pel que fa al gust per l'esport entre els deficients visuals i la població vident; aquest interès és elevat en tots dos casos i la deficiència visual no constitueix un inconvenient perquè sigui així.

Respecte dels resultats apareguts en aquest estudi, es pot destacar que l'interès més gran per l'esport el mostren aquells subjectes amb deficiència visual de menor edat, alhora que es detecta el major interès que mostren els homes davant del mostrat per les dones.

De la mateixa manera, l'interès per l'esport com a fenomen social és més gran a mesura que augmenta el grau de deficiència visual; aquest interès és més gran en els cecs que no pas en els deficients visuals parcials, encara que aquesta diferència sigui mínima.

En els subjectes que mai no han practicat l'esport abans, trobem que també hi ha un gran interès per iniciar-se en la pràctica esportiva, fonamentalment entre els d'edat intermèdia. La proporció de cecs i de deficients visuals a qui els agradaria iniciar-se en l'esport és similar, i se situa aproximadament en la meitat.

Bibliografia

Alejandre, A. i Gallego, E.: *Entrenamiento en técnicas de orientación y movilidad para futuros profesionales de la actividad física adaptada*, Comunicació presentada en el XII Congreso Mundial de Actividad Física Adaptada, COMAFA '99: Barcelona-Lleida, 1999.

Armas, C. i Avero, P.: "Un programa multicomponental dirigido a profesores de educación física en el trabajo con niños ciegos", a F. Guillén (Ed.). *La Psicología del deporte en España al final del milenio*, Las Palmas de Gran Canaria: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1999.

Azaryan, P. N.: "Study of sports interests in blind and visually impaired schoolchildren", *Defektologiya*, 6 (1982), pàg. 17-23.

Barnett, B. E., Merriman, W. J. i Lupo, S. Q.: "Personal values in sport of visually impaired and sighted wrestlers", *Perceptual and Motor Skills*, 77 (3), 1993, pàg. 816-818.

Case, M.: *Recreation for Blind Adults. Organized Programs in Specialized Settings*, Springfield, IL: Charles C. Thomas Publishers, 1966.

Cruz, M. i Santana, A.: Blind Rol-playing: una experiencia de colaboración ONCE-FCCAFD, a E. Cantón (Dir.). *Actas V Congreso Nacional de Psicología del Deporte*, València: Universitat de València, 1995.

Cytle, F. K.: *Sailing: An introduction to the wonders of sailing for blind and physically handicapped individuals*, Washington D.C.: National Library Service for the Blind and Physically Handicapped, 1990.

Chinchilla, J. L. i Chacón, M. I.: "Peculiaridades del desarrollo motor y su estimulación en el niño con problemas visuales", a P. Linares i J. M. Arráez, (coords.). *Motricidad. Necesidades especiales*, Granada: AEMNE, 1999.

García Ferrando, M.: *Los españoles y el deporte, 1980-1990. Un estudio sociológico sobre comportamientos, actitudes y valores*, Madrid: MEC, 1991.

→ *Los españoles y el deporte, 1990-1995. Un estudio sociológico sobre comportamientos, actitudes y valores*, Madrid: MEC-CSD, 1997.

Kulicheva, N.: *Organisation of Recreation for the Blind in the USSR*, Moscú: All Russia Society for the Blind, 1972.

Lieberman, G.: *Daily living skills: A manual for educating visually impaired students*, Springfield, IL: Illinois State Office of the Superintendent of Public Instruction, 1974.

Makris, V. I.; Yee, R. D.; Langefeld, C. D.; Chappell, A. S. i Slemenda, C. W.: "Visual loss and performance in blind athletes", *Medicine and Science in Sports and Exercise*, 25 (2), (1993), pàg. 265-269.

Mastro, J. V.; Burton, A. W.; Rosendahl, M. i Sherrill, C.: "Attitudes of elite athletes with impairments toward one another: A hierarchy of preference", *Adapted Physical Activity Quarterly*, 13 (2), (1996), pàg. 197-210.

McGuffin, K.; French, R. i Mastro, J.: "Comparison of three techniques for sprinting by visually impaired athletes", *Clinical Kinesiology*, 44 (4), 97-100, 1990.

Pérez Córdoba, E.; Caracuel, J. C. i Morilla, M.: "Estudio descriptivo de la práctica deportiva y la utilización del tiempo de ocio por parte de la población de minusválidos físicos, psíquicos y sensoriales de la provincia de Sevilla", a F. Guillén (Ed.). *La Psicología del deporte en España al final del milenio*. Las Palmas de Gran Canaria: Servicio de Publicaciones Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1999.

Pringle, D. i Winthers, J.: *Ya see what we mean: Teaching the blind to ski*, Carnichael, CA: National Inconvenienced Sportmen's Association, 1974.

Rainbolt, W. J. i Sherrill, C.: "Characteristics of adult blind athletes, competition experience and training practices", a M.E. Berridge i G.R. Ward (Eds.). *International perspectives on adapted physical activity*, Champaign, IL: Human Kinetics, pàg. 165-177, 1985.

Reid, C.; French, R. i Shultz, B.: "Use of an auditory cue to improve bowling performance of visually handicapped persons", *Perceptual and Motor Skills*, 45 (3), 941-942, 1977.

Sánchez, F. J.; Palacios, E. i Tapia, F. J.: "Gimnasia de mantenimiento para deficientes visuales", a P. Linares i J.M. Arráez, (coords.). *Motricidad. Necesidades especiales*, Granada: AEMNE, 1999.

Santana, A.: *Intereses y expectativas de los ciegos y deficientes visuales sobre el ejercicio físico y el deporte*, Tesi Doctoral. Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1998.

→ "Influencia de la actividad física en la adaptación de jóvenes invidentes", a F. Guillén (Ed.), *La Psicología del deporte en España al final del milenio*. Las Palmas de Gran Canaria: Servicio de Publicaciones Universidad de Las Palmas de Gran Canaria, 1999.

Santana, A. i Guillén, F.: "Bienestar psicológico de la población deficiente visual y ciega en relación a los beneficios personales que proporciona la actividad física y/o deportiva", a G. Nieto i J. Garcés de los Fayos (coords.), *Psicología de la actividad física y del deporte*. Áreas de investigación y aplicación, Murcia: Sociedad Murciana de Psicología de la Actividad Física y el Deporte, 1999.

Santana, A.; Guillén, F. i Rodríguez, E.: "La actividad física deportiva y recreativa en los deficientes físicos y sensoriales de Gran Canaria: un proyecto de investigación e intervención", a E. Pérez Córdoba i J.C. Caracuel (eds.), *Psicología del deporte. Investigación y aplicación*, Málaga: Instituto Andaluz del Deporte, 1996.

Semenov, L. A.: "Use of training aids and technical device of orientation at the sport lessons in the school for blind children", *Defektologiya*, 6 (1982), 65-70.

→ "Remedial gymnastics in schools for blind and visually impaired children and its improvement by means of using special sport facilities", *Defektologiya*, 3 (1986), 43-49.

Sherrill, C.; Pope, C. i Arnholt, R.: "Sport socialization of blind athletes: An exploratory study", *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 80 (5) (1986), pàg. 740-744.

Sonka, J. J. i Bina, M. J.: "Coming out ahead in the long run", *Journal of Physical Education and Recreation*, 49 (7) (1978), pàg. 24-25.

Stewart, N.: "The value of sport in rehabilitation of the physically disabled", *Canadian Journal of Applied Sport Sciences*, 6 (4) (1981), pàg. 166-167.

Valliant, P. M.; Bezzubik, I.; Daley, L. i Asu, M. E.: "Psychological impact of sport on disabled athletes", *Psychological Reports*, 56 (3) (1985), pàg. 923-929.

Zubiaur, M.: *La Psicología del Deporte en Poblaciones Especiales*, Comunicació presentada al VIIIè Congreso Nacional de Psicología del Deporte, Pontevedra, 4-7 Abril (paper), 2001.